

## **ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства**

---

---

УДК 351.745.7

*Грибов Михайло Леонідович* –  
доктор юридичних наук, старший  
науковий співробітник, доцент кафедри  
оперативно-пошукової роботи та  
документування факультету підготовки  
фахівців для спеціальних підрозділів  
Національної академії внутрішніх справ

### **ТЕОРІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НЕОБХІДНІСТЬ ОНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ НАУКИ З ОГЛЯДУ НА ПОТРЕБИ ПРАКТИКИ**

*Визначено обумовлені потребами практики фундаментальні категорії, що мають утворити підґрунтя наукових розвідок з урахуванням тенденцій до зміцнення зв'язку оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу.*

**Ключові слова:** оперативні підрозділи; діяльність оперативних підрозділів; забезпечення кримінального процесуального доказування; оперативне документування.

Із прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [1] започатковано тенденцію на зближення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, що відповідає світовій практиці функціонування органів кримінальної юстиції, а також вимогам логіки. Ця тенденція набула розвитку, коли законодавець одночасно відніс підрозділи детективів Національного антикорупційного бюро України і до кола органів досудового розслідування і до оперативних підрозділів [2]. Проте, як свідчить аналіз практичної реалізації положень КПК України, позитивні зрушення супроводжуються численними проблемами. Адже як сам Кодекс, так і зміни до нього запроваджувались без належного наукового обґрунтування, і, крім того, з ігноруванням застережень провідних фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу [3; 4].

Водночас тенденція до взаємного проникнення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу неоднозначно сприймається як науковою спільнотою, так і практичними працівниками. Вивчення змісту останніх наукових праць щодо діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та Служби безпеки України свідчить про те, що їх автори часто послуговуються усталеними у вітчизняній теорії оперативно-розшукової діяльності категоріями, що інколи призводить до відсутності практичного значення результатів наукових розвідок та помилкових теоретичних висновків. З набранням чинності КПК та внесенням відповідних змін до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” фактично відбулася зміна “системи координат” у міжгалузевому просторі оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Тому, щоб наука реально слугувала практичним потребам, вона має ґрунтуватися на категоріях, які відповідають сучасним правовим реаліям.

*Метою цієї статті* є визначення обумовлених потребами практики фундаментальних категорій, що мають утворити підґрунтя наукових розвідок з урахуванням тенденцій до зміцнення зв'язку оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу.

Однією з таких категорій є поняття “оперативні підрозділи”. Відповідний термін представники наук оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу в минулому вживали досить часто, але не було сформульовано визначення відповідного поняття, оскільки не існувало такої потреби. Адже даний термін здебільшого вживали як синонім поняття “суб'єкти оперативно-розшукової діяльності”, яке хоча й по-різному формулювалося науковцями, але мало досить конкретний зміст. Із запровадженням у 2012 р. нового КПК України питання визначення поняття оперативних підрозділів набуло актуальності, оскільки саме так законодавець назвав ст. 41 зазначеного документа [1].

Норми цієї статті спричинили суттєві труднощі в діяльності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, призвели до зниження ефективності їх роботи та викликали справедливую критику науковців. Донині не існує законодавчого визначення оперативних підрозділів та не подано відповідних проектів до Верховної Ради України.

Пропонуємо викласти поняття оперативних підрозділів у ч. 1 ст. 41 КПК України таким чином: “Оперативними підрозділами є суб'єкти, уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до ст. 5 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”.

Якщо поняття оперативних підрозділів сьогодні недостатньо досліджено наукою, то питанням їх діяльності приділялась певна увага, оскільки важливою методологічною складовою наукового пошуку ефективних шляхів формування в Україні громадянського суспільства, розбудови соціальної, правової держави науковці вважають дослідження правотворчої, правоохоронної та правореалізаційної діяльності різних суб'єктів [5, с. 271], серед яких особливої уваги заслуговують органи, на які покладено функції боротьби зі злочинністю, захисту громадян та держави від протиправних посягань. Адже від юридичного й фактичного змісту їх діяльності залежать результати реалізації доктринальних теоретичних положень щодо забезпечення прав людини [6], верховенства права [7; 8] та правового порядку в Україні [9]. Дослідження цього змісту є багаторівневими та здійснюються представниками різних галузей юридичної науки. На загальнотеоретичному рівні вивчено ознаки, принципи, структуру, мету, завдання, методи, засоби, стадії, форми, результати, а також співвідношення та критерії відмежування правової, юридичної, правозастосовної, правоохоронної, поліцейської діяльності. У межах філософії й теорії права, наук кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності досліджено зміст і взаємозв'язок діяльності слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів. До вивчення конкретних напрямів діяльності органів внутрішніх справ та Служби безпеки України і прокуратури долучаються представники й інших наукових юридичних спеціальностей, таких як адміністративне право і процес, інформаційне право, судоустрій, прокуратура та адвокатура, забезпечення державної безпеки України. При цьому, досліджуючи діяльність (окремі аспекти діяльності) конкретних правоохоронних органів (їх підрозділів або посадових осіб), науковці здебільшого не вдаються до аналізу її змісту з позицій філософії, доктринальних положень теорії права, оперативно-розшукової діяльності і кримінального процесу. Відсутність такого підходу спостерігається і при вивченні діяльності конкретних оперативних підрозділів різних міністерств і відомств (органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України): юридичною наукою не сформульовано поняття та повною мірою не розкрито зміст цієї діяльності. Науковці досліджують її окремі аспекти та проблемні питання. Проте без наукового розуміння змісту діяльності оперативних підрозділів неможливо визначити їх роль у забезпеченні конституційних гарантій, місце в механізмі держави, розв'язати правові, організаційні, тактичні та інші проблеми.

Поняття оперативно-розшукової діяльності та діяльності оперативних підрозділів не є тотожними. Після введення в дію КПК України 2012 року можна однозначно стверджувати, що діяльність оперативних підрозділів повним обсягом не укладається в поняття оперативно-розшукової діяльності. Адже стаття 41 КПК України передбачає, що оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Отже, сьогодні, відповідно до потреб практики, при проведенні наукових досліджень не можна послуговуватися лише усталеною категорією “оперативно-розшукова діяльність”, а потрібно вивчати більш широку категорію – “діяльність оперативних підрозділів”.

Водночас дослідження окремих питань діяльності оперативних підрозділів цілком можуть ґрунтуватися на усталеному в теорії оперативно-розшукової діяльності виокремленні її сторін (основ) – правової, організаційної, тактичної. Це викликає необхідність визначення змісту та співвідношення таких понять, як: “правове регулювання оперативно-розшукової діяльності” та “правове регулювання діяльності оперативних підрозділів” “організація оперативно-розшукової діяльності” та “організація діяльності оперативних підрозділів”; “тактика оперативно-розшукової діяльності” й “тактика діяльності оперативних підрозділів”. Саме виходячи з розуміння змісту цих понять можна буде формувати засади (основні, вихідні положення) правового регулювання діяльності оперативних підрозділів, її організації і тактики. До того ж необхідно враховувати як досягнення теоретиків оперативно-розшукової діяльності, так й усталені у криміналістиці положення щодо організації досудового розслідування і тактики слідчих дій.

Теоретичне розуміння діяльності оперативних підрозділів, на наш погляд, вимагає дослідження співвідношення двох її складових, які мають спільні елементи змісту, але різне походження. Це документування (оперативне, оперативно-розшукове, оперативно-технічне та ін.) – категорія, що виникла та активно використовується в теорії оперативно-розшукової діяльності та забезпечення доказування – категорія, що має кримінальне процесуальне походження.

На нашу думку, поняття “документування” (незалежно від сфери людської діяльності) має бути похідним від поняття “документ”. Тож, визначати поняття “документування” в діяльності оперативних підрозділів потрібно з огляду на розуміння поняття “документ” загалом та в оперативно-розшукової діяльності й кримінальному процесі зокрема. Проте вивчення фундаментальних праць з теорії оперативно-розшукової діяльності свідчить про застосування вченими інших підходів.

Документування в теорії ОРД називають або оперативним або оперативно-розшуковим. З огляду на нерозривний зв'язок оперативно-розшукової діяльності й кримінального процесу, а також названі вище законодавчі новації (ст. 41 КПК), вважаємо більш коректною назву оперативне документування (тобто документування, що здійснюють оперативні підрозділи).

Проведений нами аналіз свідчить про те, що документування оперативними підрозділами злочинів – це заснований на законах та підзаконних нормативно-правових актах комплекс дій уповноважених суб'єктів із створення (отримання) документів, змістом яких є фактичні дані, отримані під час ОРЗ та СРД, НСРД, що проводились з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень. Документування оперативними підрозділами злочинів є одним із засобів забезпечення доказування у кримінальному судочинстві та одночасно може виступати складовою частиною цього процесу (якщо в подальшому документи оперативних підрозділів використовуються в кримінальному судочинстві як процесуальні джерела доказів) щодо даного виду кримінальних правопорушень.

Документування, що здійснюють оперативні підрозділи, має місце як при проведенні оперативно-розшукової діяльності, так і при виконанні ними доручень на проведення негласних слідчих, розшукових дій. Його результатом є створення документів, що після відповідної оцінки та перевірки слідчим, прокурором можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Отже, документування, що здійснюють оперативні підрозділи, є складовою забезпечування доказування. Проте воно має й інші завдання, а його результати може бути використано в інших сферах діяльності, якщо

воно здійснювалось у межах оперативно-розшукової діяльності. Водночас забезпечення доказування оперативними підрозділами не зводиться лише до документування фактичних даних, що в подальшому може бути визнано доказами.

Такий підхід до визначення оперативного документування цілком відповідає новій парадигмі оперативно-розшукової діяльності, що запропонував В. А. Некрасов, який наголошує, що в межах моделі кримінального провадження складно, а в більшості випадках – практично неможливо, протидіяти транснаціональній організованій злочинності, про що свідчить і закордонний досвід. Треба усвідомлювати, що якою б прогресивною не була модель кримінального провадження, вона не здатна діяти в непритаманних для неї умовах. Вибір оперативно-розшукової діяльності як засобу адекватного реагування на реальні загрози економічній безпеці України обумовлений і характером небезпеки, одним із джерел якої є організована економічна злочинність, і новим концептуальним підходом, що ґрунтується на сучасному сприйнятті оперативно-розшукової діяльності [12].

Виходячи з розуміння сутності кримінального процесуального доказування, загальноживаного, філософського та юридичного розуміння терміна “забезпечення” результатів аналізу сучасного законодавства щодо діяльності оперативних підрозділів, ми дійшли висновку, що забезпечення оперативними підрозділами доказування у кримінальному процесі – це їх діяльність, спрямована на створення надійних умов для отримання доказів у кримінальному провадженні шляхом документування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України; надання слідчому, прокурору відомостей, необхідних для прийняття рішень щодо ефективної організації збирання доказів і тактики досудового розслідування; забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що діяльність оперативних підрозділів – це заснований на законах та підзаконних нормативно-правових актах комплекс дій суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, що включає в себе ОРЗ та СРД, НСРД, які здійснюють з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень (зі створенням (отриманням) документів, змістом яких є фактичні дані щодо таких порушень); надання слідчому, прокурору відомостей необхідних для прийняття рішень щодо ефективної організації збирання доказів і

тактики досудового розслідування; забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

Таким чином, потреби практики зумовлюють використання в наукових розвідках з оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної проблематики таких понять, як “оперативні підрозділи”; “діяльність оперативних підрозділів”; “організація діяльності оперативних підрозділів”; “тактика діяльності оперативних підрозділів”; “забезпечення оперативними підрозділами кримінального процесуального доказування”; “оперативне документування” та ін. Окремі з них потребують відповідних визначень у законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 221-VII [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua>.

3. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2 (28). – С. 56–63.

4. Глушков В. О. Взаємодія судових органів та оперативних підрозділів в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності / В. О. Глушков // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3. – С. 57–61.

5. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика / А. Колодій // Право України. – 2013. – № 9. – С. 270–288.

6. Оніщенко Н. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) / Н. Оніщенко // Право України. – 2013. – № 9. – С. 176–193.

7. Заєць А. Концепції правової держави і верховенства права в українській правовій доктрині / А. Заєць // Право України. – 2013. – № 9. – С. 243–269.

8. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні / П. Рабінович // Право України. – 2013. – № 9. – С. 162–175.

9. Крижановський А. Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан і перспективи / А. Крижановський // Право України. – 2013. – № 9. – С. 229–241.

10. Оперативно-розсыкная енциклопедия / авт.-сост. А. Ю. Шумилов. – М. : Изд. Шумилова И. И., 2004. – 364 с.

11. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. А. Погорецький // Право України. – 2014. – № 12. – С. 25–23.

12. Некрасов В. А. Формування нової парадигми оперативно-розшукової діяльності на основі стратегії забезпечення економічної безпеки країни / В. А. Некрасов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 327–343.